

Назарій Лоштин

Haeretici prohibiti: заборонені книги у бібліотеці єзуїтського колегіуму в Перемишлі (за матеріалами інвентаря 1774 р.)

Статтю присвячено перелікові книг, заборонених для доступу у бібліотеці колегіуму Товариства Ісуса у Перемишлі. Ідентифікацію та аналіз цієї літератури здійснено на основі рукописного інвентаря бібліотеки, що його уклав у 1774 р., після ліквідації Товариства Ісуса, Станіслав Хмельовський. Загальна кількість книг Перемишльської бібліотеки охоплювала 6.985 позицій, а до групи «haeretici prohibiti» було внесено 137 видань, з яких вдалося ідентифікувати 102. У статті ці праці умовно поділено на п'ять підгруп: 1) твори ренесансних гуманістів, 2) протестантські автори, 3) православні автори, 4) книги з окультизму, магії та демонології, 5) «книги таємниць». До першої підгрупи увійшли твори Еразма Роттердамського та Ніколо Мак'явелі, до другої — праці протестантських мислителів (Ян Гус, Мартін Лютер, Філіп Меланхтон, Жан Кальвін, Теодор Беза, Ян Крель та інші), до третьої — трактати Лазаря Барановича та Йоаникія Галятовського, до четвертої — книжки Мартіна Дельрію, Бартоломео Спіни, Ніколя Ремі та ін., до п'ятої — твори Джамбатісти делла Порта та Йогана Якоба Веккера. Реконструкція переліку заборонених книг у бібліотеці Перемишльського колегіуму дає змогу детальніше пізнати інтелектуальні запити духовенства, а також дослідити, які тексти єзуїти могли використовувати для полеміки з іновірцями.

Ключові слова: заборонені книги, бібліотека, колегіум єзуїтів, Перемишль.

Єзуїтський колегіум у Перемишлі, заснований на початку XVII ст., від середини цього ж століття став осередком освітнього та інтелектуального життя міста. У 1654 р. тут було відкрито клас граматики, у 1658 р. — клас риторики, з 1659 р. започатковано викладання моральної теології для кліриків Перемишльської дієцезії,

а від 1688 р. світські студенти отримали змогу навчатись у класі філософії. Врешті, у 1754 р. перемишльський єпископ Вацлав Єронім Сераковський заснував у колегіумі ще одну кафедру філософії, а також дві кафедри догматичної теології та кафедру моральної теології для кліриків дієцезії¹. Навчальний процес забезпечувала бібліотека, тематичний склад якої можна реконструювати за інвентарем, що був укладений 31 липня 1774 р. єзуїтом Станіславом Хмельовським уже після ліквідації Товариства Ісуса та закриття колегіуму². Разом з книгозбірнею колегіуму та бібліотеками ще 146 ліквідованих монастирів цей інвентар було передано до Львівського університету — на той час головного книжкового репозитарію на землях Речі Посполитої, які внаслідок першого поділу 1772 р. увійшли до складу Австрійської монархії. Інвентар укладено на 123 арк. за тематичним принципом, він охоплює 6.985 позицій³, що загалом типово для єзуїтських колегій польсько-литовської держави, чиї бібліотеки нараховували у середньому по 5–10 тис. книг⁴.

В окрему групу перелік Станіслава Хмельовського виділяє 137 праць, внесених до Індексу заборонених книг: їх тут озаголовлено «*Haeretici prohibiti*»⁵. Такі книги не повинні були зберігатися у книгозбірні католицького монастиря чи колегіуму, однак Товариство Ісуса мало право на їх використання з метою кращого розуміння «еретичних учень» та їх спростування у полеміці з «еретиками»⁶. Заборонену літературу належало тримати або в окремій шафі бібліотеки, або навіть в окремому приміщенні. Студенти доступу до неї не мали, а професори для підготовки своїх полемічних творів чи усної полеміки мусили отримувати дозвіл ректора колегіуму⁷.

Що ж до Індексу заборонених книг, то його появі передувала церковна ухвала 1543 р., за якою жодної книжки, і то будь-якої

¹ Ludwik Grzebień, oprac., *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 1996), 548.

² Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. Івана Франка, відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг (далі — НБ ЛНУ, ВРСРК), рпс. 293 II (*Inventarium bibliorum in bibliotheca olim Jesuitarum Collegii Premslensis conscriptum 1774 per Stanislaum Chmielewski*, арк. 1).

³ НБ ЛНУ, ВРСРК, рпс. 293 III, арк. 122.

⁴ Grzebień, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, 43.

⁵ НБ ЛНУ, ВРСРК, рпс. 293 III, арк. 48–50 зв.

⁶ Grzebień, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, 340.

⁷ Ludwik Grzebień, «Organizacja bibliotek jezuitkich w Polsce od XVI do XVIII wieku (II),» *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne* 31 (1975): 253.

тематики, не можна було друкувати без санкції інквізиції, а книговидавці мусили надсилати на перегляд каталоги усіх планованих видань⁸. Перші спроби укладання списку заборонених книг було здійснено в університетах Лувена та Парижа, а перший перелік такого змісту, що обіймав 70 позицій, побачив світ у Венеції 1559 р. за понтифікату Павла IV; останнє видання Індексу датується 1948 р.⁹, а остаточно цю практику скасували аж у 1966 р. У цій статті було використано римське видання Індексу 1758 р., здійснене за понтифікату Бенедикта XIV, — найновіше на час укладання бібліотечного інвентаря Хмельовського (нині воно зберігається у колекції Львівського кафедрального собору Відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг Львівського університету). Варто додати, що перемишльські єзуїти мали власний примірник Індексу, однак встановити рік його видання неможливо, бо до 1774 р. Індекс виходив друком 12 разів¹⁰.

У Перемишльському колеґіумі заборонені книги (137 позицій) становили близько 2% від загального складу бібліотеки, що загалом перегукується із ситуацією в інших єзуїтських книгозбірнях. Так, у Ярославі станом на 1765 р. було 197 таких книг, у Любліні в 1773 р. — 165; щоправда, бібліотека Віленської єзуїтської академії нараховувала їх набагато більше — аж 1.063 позиції¹¹. Це суттєво відрізняло Товариство Ісуса від решти чернечих орденів: наприклад, у бібліотеках бернардинів у Львові заборонених книг було лише 38¹², а в Жешуві 19¹³; у книгозбірні жешувських реформатів таких фіксується 17¹⁴, а ярославських домініканців — лише 8¹⁵.

⁸ Леопольд Ранке, *Римские папы, их церковь и государство в XVI и XVII столетиях* (Санкт-Петербург, 1842), 197.

⁹ Józef Krukowski, «Indeks ksiąg zakazanych,» w *Encyklopedia katolicka*, 18 t., red. S. Wielgus i in. (Lublin: Wydawnictwo KUL, 1997), 7: 106.

¹⁰ Иосиф Григулевич, *Инквизиция* (Москва: Политиздат, 1985), 399.

¹¹ Grzebień, «Organizacja bibliotek jezuickich,» 253–254.

¹² НБ ЛНУ, ВРСРК, ппс. 286 III (Catalogus librorum bibliothecae Fratrum Minorum Leopoliensium apud S. Andream z r. 1747, арк. 33).

¹³ Там само, ппс. 289 III (Catalogus librorum Conventus Ressowiensis ad S. Mariam Assumptam Coronatam. Bibliothecae Fratrum Bernardinorum, арк. 12).

¹⁴ Там само, ппс. 291 III (Catalogus librorum Conventus Reformationum Ressoviensium, арк. 28).

¹⁵ Там само, ппс. 290 III (Elenchus librorum Jaroslaviam Translatorum Dominicanorum, арк. 33–34).

Описова форма укладання перемишльського інвентаря не передбачала вказання точних вихідних даних книги, тому залишається групувати їх лише за тематикою та авторами, як, власне, й запропоновано далі.

Твори ренесансних гуманістів

Серед внесених до інвентаря заборонених позицій найбільше (27) — це праці Еразма Ротердамського (1466/469–1536), які, найімовірніше, потрапили до бібліотеки з приватних зібрань, що надходили до колегіуму в дарунок¹⁶. Їх позначено як за назвою збірних видань під гаслом «Орега» (тобто багатотомні «Орега omnia» Еразма), так і за окремими творами. Серед «Орега», зокрема, фіксується п'ять позицій із зазначенням томів 3, 5–7 та 9, однак неможливо встановити, чи йдеться про базельське видання, що побачило світ у друкарні Йогана Фробена упродовж 1538–1549 рр., чи про видання у Лейдені 1703–1706 рр. З-поміж окремих праць представлено два примірники Нового Завіту в грецькому та паралельному латинському перекладах Дезидерія із супровідними коментарями. Вперше ця книжка вийшла друком 1516 р., далі її перевидавали ще п'ять разів, але в 1559 р. внесли до Індексу заборонених книг, адже Еразмів переклад відповідав закликам речників Реформації про повернення до Біблії як джерела «чистого» християнського вчення — з відмовою від його середньовічних тлумачень теологами-схоластами. Що ж до самого мислителя, то для нього важливість євангельського тексту полягала ще й у тому, що він найповніше відображає учення Христа (lex Christi), отож має стати головним інструментом християнської освіти та виховання¹⁷. Відразу після цього перекладу Еразм розпочав видання «Парафразів Нового Завіту», тобто коротких викладів різних його частин. Цей твір був у книгозбірні Перемишльського колегіуму аж у п'ятьох примірниках.

По одому примірнику представлено Еразмові праці «Презирство до світу» та «Книга християнського воїна» («Contemptus mundi»

¹⁶ Про дарування книг на користь бібліотеки колегіуму див.: Назарій Лотшин, «Бібліотека єзуїтського колегіуму в Перемишлі за матеріалами інвентаря 1774 р.,» *Історія релігій в Україні* 1 (2015): 75.

¹⁷ Алістер Мак-Грат, *Інтелектуальні витоки європейської Реформації* (Київ: Ніка-Центр, 2013), 58–59.

та «Enchiridion militis christianaе»). Перша з них належить до ранніх робіт мислителя, де можна простежити початки т.зв. Еразмової «філософії Христа», друга являє собою один із найпопулярніших трактатів XVI ст., що переосмислює традиційні уявлення про християнське благочестя на противагу догматичній та переповненій обрядовістю релігійній практиці¹⁸. Заперечуючи розповсюджене тоді вчення Йоана Дунса Скота, зокрема віру в чудодійність реліквій, знаків і жестів¹⁹, Еразм виступав за вивчення мирянами Св. Письма як головного знаряддя у становленні благочесного християнина, тобто пропагував усвідомлене «мирське благочестя». На думку дослідників, Еразмів «Енхирідіон» суттєво посприяв розвитку т.зв. народної побожності на тогочасному Заході²⁰.

Серед інших творів Еразма релігійної тематики в бібліотеці Перемишльського колеґіуму був примірник праці «Ecclesiastes: sive de ratione concionandi». У цій книжці, вперше виданій 1535 р., мислитель виклав свій погляд на церковну проповідь як засіб принести мир у душі людей та закликати їх до узгодження свого щоденного життя із християнськими принципами. Почасті релігійний, почасті філософський характер носить епістолярна спадщина Еразма. В інвентарі натрапляємо на два зібрання його листів, яких загалом збереглося понад дві тисячі, адже голландський гуманіст листувався з Томасом Мором та єпископом Джоном Фішером, з папами Адріаном VI та Левом X, Мартіном Лютером та Філіпом Меланхтоном, німецькими вченими та філософами-гуманістами Георгіусом Аґріколою, Йоганом Рейхліном та ін.

З-поміж праць світського спрямування у перемишльському інвентарі згадано примірник одного із найвідоміших творів Еразма «Домашні бесіди», де на повну силу розкрився сатиричний таланти автора²¹. Первісно укладена як посібник для студентів із розмов-

¹⁸ Игорь Осинский, ««Энхиридион» Эразма и некоторые особенности его интерпретации в тюдоровской Англии,» в *Эразм Роттердамский и его время* (Москва: Наука, 1989), 185.

¹⁹ А. Немилев, «Эразм Роттердамский и Северное Возрождение,» в *Эразм Роттердамский и его время*, 12.

²⁰ Мак-Грат, *Интеллектуальні витоки*, 25.

²¹ Йосип Кобів, «Еразм Роттердамський і його сатиричне перо,» вступ до Еразм Роттердамський, *Похвала Глупоті. Домашні бесіди* (Київ: Основи, 1993): 8.

ними темами латиною, ця робота згодом переросла в 57 дотепних діалогів, що яскраво змальовують життя людей різних соціальних статусів.

Варто додати, що хоч Католицька Церква вбачала в Еразмі «провісника» Реформації, чий твори готували ґрунт для її спалаху (а підстав для цього було достатньо, коли взяти до уваги вплив Дезідерія на Ульріха Цвінглі, Мартіна Буцера та Жана Кальвіна²²), однак твори цього «учителя Європи» й далі використовували з навчальною метою. Приміром, таке призначення, найімовірніше, мала згадана в інвентарі праця «Про множинність слів» («De sorìa verborum»), що її традиційно вживали при вивченні риторики²³.

Другим автором доби Відродження, чий твори (внесені, як і Еразмові, до Індексу заборонених книг²⁴) фіксуються в інвентарі книгозбірні Перемишльського колегіуму, був італійський політичний мислитель Ніколо Мак'явелі (1469–1527). У переліку Хмельовського є п'ять позицій із зазначенням авторства Мак'явелі, проте лише одну з них названо точно — це знаменитий «Il princìpio» («Державець»), що вийшов друком 1513 р. У цій праці, як відомо, вперше розглядається політична діяльність як окрема сфера життя та проголошується принцип вірності не Богові чи князю, а ідеї Батьківщини²⁵. В окремому розділі «Про церковні володіння» Мак'явелі наголошує, що церковною владою керує вища сила, недоступна людському розумові, тож правителі таких держав не потребують війська для захисту й утримання свого правління, «адже вони спираються на давні, створені вірою установи, такі міцніючі і наділені такими властивостями, що підтримують владу правителів, хоч би як ті жили і хоч би що чинили»²⁶.

Хоч у цьому розділі позитивно оцінюється діяльність Папи Александра VI та його наступника Юлія II, проте вже в наступному творі «Роздуми з приводу перших 10 книг Тита Лівія» (ймовірно,

²² Мак-Грат, *Інтелектуальні витоки*, 65–73.

²³ Лотшин, «Бібліотека єзуїтського колегіуму», 79.

²⁴ *Index librorum prohibitorum SSmi D.N. Benedicti XIV Pontificis Maximi Jussu Recognitus, atque editus* (Romae: Ex Typographia Rev. Camerae Aposstolicae, 1758), 167.

²⁵ Ада Бичко, «Нікколо Мак'явеллі та його епоха», вступ до Нікколо Мак'явеллі, *Флорентійські хроніки. Державець* (Київ: Основи, 1998): xii.

²⁶ Мак'явеллі, *Флорентійські хроніки*, 423.

його записано до інвентаря під заголовком «Opus») обговорення церковної проблематики набагато критичніше. Автор картає сучасну йому Церкву за негідну поведінку духовенства, яка розкитує віру, та за світську владу пап, що перешкоджає об'єднанню Італії²⁷. Загалом же, як вважають дослідники, Мак'явелі сприймав релігію лише за своєрідний інструмент у здійсненні політики. Оскільки ж, на його думку, уявлення про Бога, пекло та рай викликають страх підданих²⁸, то християнство сприяє вихованню рабської залежності, і в цьому сенсі воно поступається античним віруванням з їхнім самоствердним началом²⁹.

Окрім праць, чії назви згадані точно, у Перемишльській бібліотеці був також примірник зібрання творів Мак'явелі не вказаної дати виходу в світ (перше таке видання надруковане в Женеві 1550 р.). Як і у випадку з Еразмом Роттердамським, праці Мак'явелі могли потрапити до єзуїтської книгозбірні з приватних збірок, що їх дарували колегіуму. Варто нагадати, що єзуїти вирізнялися особливо активною критикою поглядів італійського мислителя як «атеїстичних». Зокрема, Антоніо Посевіно 1592 р. видав у Римі трактат проти вчення Мак'явелі під назвою «Iudicium ... de Nicolao Machiavello», а у Львові 1724 р. світ побачило друге видання твору ректора Львівської академії Єжи Ієнгеля «Gradus ad atheismum. Primum genus graduum per quos in voraginem atheisticam descenditur», де автор простежує вплив мак'явелізму на сприйняття релігії та віри у Європі³⁰.

Протестантські автори

Серед протестантських авторів, чії книги внесено до інвентаря Перемишльської єзуїтської бібліотеки, зустрічаються практично всі провідні діячі Реформації: Мартін Лютер, Жан Кальвін, Теодор Беза, Філіп Меланхтон, Гайнріх Булінгер та ін. Проте насамперед

²⁷ Бертран Рассел, *Історія західної філософії* (Київ: Основи, 1995), 426.

²⁸ Бичко, «Нікколо Мак'явеллі та його епоха,» хв.

²⁹ Джордж Г. Себайн, Томас Л. Торсон, *Історія політичної думки* (Київ: Основи, 1997), 311.

³⁰ Василь Кметь, « Історичні студії у Львівській єзуїтській академії (1661–1773)», *Київська Академія* 13 (2016) (у друці).

привертає увагу присутність творів одного з попередників Реформації — чеського богослова і проповідника Яна Гуса (1369–1415), який, слідуючи за Джоном Вікліфом, уперше розвинув концепцію оновлення Церкви та одним із перших здійснив переклад Біблії «народною», чеською мовою, а в своїх проповідях виступав із критикою духовенства, різко засуджував продаж індульгенцій, обстоював правомірність єдиного для мирян і духовних осіб обряду причастя «під двома видами». Як відомо, погляди Гуса було засуджено як «еретичні», у 1410 р. його відлучили від Церкви, а в 1414 р. спалили на вогнищі разом із його працями.

В інвентарі двічі згадуються твори Яна Гуса, однак без їхніх назв — лише як «Orega» та «Opus». У першому випадку йшлося про котресь із зібрань праць празького богослова, а в другому — можливо, про найвідоміший твір Гуса «Про Церкву» («De ecclesia»), де він стверджував, що Церква, «головою» якої є папа, а «тілом» кардинали, не може вважатися ані Соборною, ані Апостольською.

Що ж до діячів Реформації XVI ст., то варто розпочати з Мартіна Лютера (1483–1546). Інвентар Перемишльської книгозбірні згадує аж 11 творів авторства Лютера. Найбільшу їх частину склали сім томів збірного видання, що було вперше опубліковане у Віттенберзі протягом 1539–1558 рр. Ця публікація нараховувала 19 томів (12 німецькою мовою та 7 латиною), тож видається імовірним, що до бібліотеки потрапили якраз 7 латинськомовних томів або зі згаданого видання, або з наступного 1582 р. Поза тим, у Перемишлі був один примірник Лютерового «Катехизису», однак в інвентарі не зазначено, чи йдеться про Великий, чи про Малий катехизис. Обидві книжки, що вийшли друком 1529 р., призначалися для пасторів, які мали послуговуватися ними при навчанні мирян. Ще одну працю Лютера в інвентарі зафіксовано під назвою «Confessio». Як видається, це трактат «Про причастя. Сповідь Христа», де німецький реформатор обґрунтовує тезу, що в причасті хліб та вино імпліцитно співіснують з Тілом і Кров'ю Христовою, а не перетворюються на них, як це стверджує католицька доктрина Євхаристії. Врешті, до інвентаря внесено книжку Лютера під назвою «Allegoria», однак встановити, про яку працю йдеться, на жаль, не вдалося.

Після Лютера очільником німецької Реформації став Філіп Меланхтон (1497–1560). В інвентарі Перемишльської бібліотеки його праці згадуються вісім разів, зокрема тричі — під збірним

заголовком «Орега». Очевидно, мова про головний твір Меланхтона «*Loci communes*» — перший системний богословський трактат, що представляв лютеранську Реформацію³¹. Книга побачила світ 1521 р., а згодом первидавалася у кількох нових редакціях, які відбивали еволюцію поглядів Меланхтона. На жаль, інвентар не вказує року видання при цій позиції, проте в нього внесено останню латинськомовну версію згаданої праці під назвою «*Loci graecisipi theologici*», що вийшла друком у 1559 р. Як відомо, у пізніший період життя погляди німецького теолога де в чому відхилилися від учення Лютера, що й оприявлено у цій праці. Вона складається з шести розділів («Про свободу волі», «Про гріх», «Про Закон», «Про Євангеліє», «Про благодать» та «Про виправдання і віру») та загалом розвиває погляди Лютера на обмеженість свободи волі у досягненні людиною благодаті, проте заперечує його вчення про передвизначеність³².

Серед інших творів Меланхтона у бібліотеці Перемишльського колегіуму був трактат «*De potestate Papae*», написаний 1537 р. У цій праці німецький реформатор на підставі біблійних та історичних аргументів доводив, що папам не належить божественно узасаднене право зверхності над єпископами та світськими правителями, оскільки церковна ієрархія є суто людським творінням. Врешті, ще дві праці Меланхтона, зафіксовані в інвентарі, — це збірка його проповідей та коментар до послань ап. Павла.

Черговий провідний діяч лютеранської Реформації, чії книги були представлені у Перемишлі, — це Йоган Бренц (1498–1570), один із найвідданіших послідовників Лютера, який втілював його ідеї в житті у Швабії. Бренц відомий своєю полемікою зі швейцарськими реформаторами, де він обстоював учення Лютера. На відміну від Меланхтона, який заперечував тезу Лютера про реальну (тілесну) присутність Тіла Христового у причасті, Бренц активно її розвивав. У єзуїтській бібліотеці було п'ять праць Бренца, зокрема його «Катехизис» — другий за популярністю виклад лютеранства після катехизисів самого Лютера³³. Іншою книгою Бренца, ймовірно,

³¹ Мак-Грат, *Інтелектуальні витоки*, 85.

³² Бенгт Хегтлунд, *Історія теології* (Санкт-Петербург: Светоч, 2001), 211.

³³ Gordon L. Heath, James D. Dvorak, edit., *Baptism. Historical, Theological and Pastoral Perspectives* (Hamilton, 2011), 63.

були коментарі до послань ап. Павла. На жаль, не вдалося встановити, що саме ховається за заголовком «Opera Lutheri».

До інвентаря також внесено праці Йогана Бугенгагена (1485–1558) — ще одного послідовника Лютера, очільника Реформації у Померанії та Данії. Мова про дві його книги: «Psalterium Davidis» (коментарі до псалмів: Бугенгаген читав курс про псалми у Віттенберзькому університеті) та «Indices in Evalgelia» — коментарі до Євангелій. Метою коментарів в обох працях було не так напучення, як текстуальна критика; деякі з них, за висновком фахівців, подеколи гострі, полемічні та алегоричні³⁴.

Одним із перших послідовників Лютера був також Андреас Озіандер (1498–1552), німецький лютеранський богослов, відомий ще й тим, що він надрукував *magnum opus* Миколая Коперника «Про обертання небесних сфер». В інвентарі Перемишльського колегіуму значиться одна книга Озіандера — ймовірно, його найвідоміший теологічний трактат «De unico mediatore Jesu Christo et justificatione fidei confessio», що вперше побачив світ у 1551 р. Озіандер увійшов до історії протестантської теології як автор учення про преображуючу силу благодаті й противник консервативних лютеранських теологів, які вважали його відступником від доктрини Лютера.

Провідним лютеранським реформатором у Саксонії був Еразм Сарцеріус (1501–1559). У бібліотечному інвентарі згадано дві його праці: перша під заголовком «Opus» (це, мабуть, теологічний трактат «*Loci communes*» із викладом основ протестантського вчення), а другою є збірка проповідей «*Conciones annuae*».

Представлено у книгозбірні Перемишльського колегіуму й твори прибічника консервативного лютеранства (гнесіолютеранства) Йогана Віганда (1523–1587). Інвентар фіксує дві праці Віганда під назвами «*Doctrina Dei*» та «*Doctrina Christiana*». Найімовірніше, мова про трактати «*Syntagma seu corpus doctrinae Christi ex Novo Testamento*» та «*Summa doctrinae Chistianae*».

По одному примірнику у Перемишльській бібліотеці було представлено «дисертацію» франкфуртського проповідника Мартіна Діфенбаха (1661–1709) «*De vero mortis genere, ex quo Henricus VII imp. Obiit*», а також книжку не вказаного автора «*Conciliatio Sacrae*

³⁴ Walter M. Ruccius, *John Bugenhagen Pomeranus. A Biographical Scetch* (Philadelphia, 1925), 43.

Scripturae». Як можна припускати, це трактат «Conciliatio Sacrae Scripturae et Patrum» німецького лютеранського реформатора Бартоломея Вестхаймера (1499–1567). Трактат було присвячено доведенню, крізь призму філологічної критики, коментарів до Біблії і творів Отців Церкви, ідеї Реформації як повернення до духу раннього християнства.

Окрім лютеран, у єзуїтській книгозбірні було досить широко представлено праці кальвіністів, передусім самого творця Реформованої Церкви Жана Кальвіна (1509–1564). Зокрема, в бібліотечному інвентарі фіксуються чотири його праці. Під гаслом «Opus», найімовірніше, описано головний трактат швейцарського реформатора «Настановлення у християнській вірі», перше видання якого побачило світ 1536 р. у Базелі. Цей твір, за змістом і стилем дидактичний³⁵, згодом передруковували з догматичними доповненнями та уточненнями Кальвіна: приміром, в остаточній редакції латинською мовою 1559 р., а по-французькому у 1560 р. Іншою працею Кальвіна, яку інвентар згадує двічі, були коментарі до всіх книг Старого і Нового Завіту (окрім Апокаліпсису), що зосереджувалися на філологічно-філософському трактуванні біблійного тексту та розвиткові ідей, пізніше викладених у «Настановленнях»³⁶. Стосовно ще однієї книги Кальвіна, названої в інвентарі Перемишльської бібліотеки «Colloquia Theologica», то, слід гадати, йшлося про працю женецького реформатора «Трактат про реліквії», де Кальвін гостро заперечував автентичність численних християнських реліквій, які зберігалися по монастирях, а також картав «ідолопоклонство», тобто шанування святих.

Праця Ульріха Цвінглі, співзасновника, разом із Кальвіном, Реформованої Церкви, у Перемишльській бібліотеці не було, зате тут представлено аж три позиції авторства Генріха Булінгера (1504–1575), наступника Цвінглі на чолі женецьких протестантів. Булінгеру належала величезна кількість праць із теології й історії, а також проповіді й коментарі до Св. Письма. В інвентарі єзуїтської книгозбірні фіксується його трактат «De origine erroris» (перше видання: Цюрих, 1539), де засуджується шанування святих і спростовується католицька доктрина Євхаристії та спосіб відправлення

³⁵ Мак-Грат, *Інтелектуальні витоки*, 71.

³⁶ Жан Кальвін, *О християнської життя* (Москва: Протестант, 1995), 11–12.

меси, а також ще дві книжки, назв яких не вказано. Ймовірно, це коментарі Булінгера на послання апостолів та Євангелія.

Серед праць інших найвідоміших послідовників Кальвіна у Перемишлі було дві книги Теодора Бези (1519–1605) — швейцарського реформатора, першого ректора заснованої у 1559 р. Женевської гімназії. Зокрема, інвентар фіксує примірник Біблії латинською мовою у перекладі Бези. Цей текст уперше побачив світ 1556 р. І саме примірник цього першого видання представлений у бібліотеці єзуїтів у Перемишлі (ця книга є єдиною серед заборонених, для якої вказано точну дату друку). Другою книгою Бези, згаданою в інвентарі лише під його іменем, без назви, є, вірогідно, той самий переклад.

3-поміж решти знаних кальвіністів названо також П'єра Букена (1512–1582) — французького реформатора, до навернення у протестантизм монаха Ордену кармелітів. Букен викладав теологію в Страсбурзі, Гайдельберзі та Лозані, був одним із найвпливовіших реформаторських діячів у німецькому Райнському Пфальці, брав участь у дискусіях із лютеранськими богословами щодо присутності Тіла Христового в причасті. У бібліотеці Перемишльського єзуїтського колегіуму зберігався один примірник його праці «*Examen libri, quem D. Tit. Heshusius nuper scripsit de praesentia corporis Christi in coena Domini*», виданої 1561 р. у Базелі.

Так само по одному примірнику в книгозбірні єзуїтів представлено твори менш помітних речників кальвінізму: «*Sphinx philosophica*» німецького теолога Йогана Гайлфельда (1563–1629); «*Doctrina Calvinii*» невідомого автора з викладом учення швейцарського реформатора; «*Apocalypsis Johannis notis textualibus et analytica exegesi illustrata*» базельського теолога й професора місцевого університету Людвіга Люціуса (1577–1642) (як учасник Дордрехтського собору 1618 р., Люціус брав участь у засудженні тез Армінія, де, всупереч кальвіністській доктрині, наголошувалося на провідній ролі свободи волі для спасіння).

Чільною постаттю англійської Реформації був Петро Мартир Верміглій (1499–1562) — італійський та англійський реформатор, прибічник кальвінізму, первісно монах Ордену августиніан. Ще як августиніанець, Верміглій організував у Луцці академію, членів якої заохочував до дискусій, а своїх співбратів по Ордену закликав сприймати Євхаристію не як чудотворне пересуццестволення Тіла Христового, а як благочестивий спогад про Страсті Христа. Потому,

як очільник Ордену викликав Вермілія до Генуї, він утік з Італії, публічно засудивши «помилки» Католицької Церкви³⁷. Далі деякий час реформатор викладав у Страсбурзі теологію, а 1547 р. переїхав до Англії та роком пізніше став професором Оксфордського університету. Як вважають, Вермілій суттєво вплинув на формування англіканської доктрини, зокрема, був причетний до укладання другої редакції головної книги англіканства «Книга спільних молитов». За правління королеви-католички Марії I Тюдор (1553–1558) йому довелося покинути Англію; повернувшись на континент, він викладав гебрійську мову в Цюриху, де й помер. У бібліотеці Перемишльського колегіуму зберігалась одна книга Вермілія, однак неможливо встановити, яка саме, бо її записано під умовним заголовком «Opusculus». Залишається припускати, що це одна з праць, присвячених обґрунтуванню євхаристійної доктрини кальвінізму.

Серед праць опонентів Кальвіна, присутніх у бібліотеці, згадується один примірник перекладу Біблії Себастьяна Каstellіо (1515–1563), французького протестантського теолога, одного з перших речників ідеї релігійної толерантності. Однак в інвентарі не вказано, чи йдеться про латинський, чи про французький переклад (перший було опубліковано 1551 р., другий — у 1555 р.). Як відомо, Кальвін висміяв цей переклад, як і загалом погляди француза на Св. Письмо та спроби його інтерпретації³⁸.

Різкіше, як відомо, Кальвіну опонували антитринітарії. У книгозбірні перемишльських єзуїтів їх теж представлено, щоправда, лише однією постаттю — Яна Креля (1590–1633), німецького та польського теолога, одного з лідерів спільноти антитринітаріїв у Речі Посполитій (т.зв. Молодшої Церкви). Креля вважали провідним богословом по смерті Фаусто Социна, засновника однієї з течій антитринітаризму. У 20-річному віці Крель приєднався до групи молодих социніан в Альтдорфі³⁹, а 1612 р. переїхав до осередку

³⁷ Will Durant, *The story of civilization: 6. The Reformation* (New York: Simon & Schuster, 1985), 892.

³⁸ Bruce Gordon, «To Kill a Heretic: Sebastian Castellio against John Calvin,» in *Censorship Moments: Reading Texts in the History of Censorship and Freedom of Expression*, ed. Geoff Kemp (London: Bloomsbury Academic, 2014), 56.

³⁹ Marek Wajsbłum, «Crell (Crellius, Krell) Jan (1590–1636),» w *Polski Słownik Biograficzny*, red. Władysław Konopczyński, 51 t. (Kraków, Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937), 4: 101.

польських соцініан у Ракові, де за чотири роки очолив як ректор Раківську академію. До інвентаря Перемишльської книгозбірні внесено його трактат «De uno Deo Patre», що побачив світ 1631 р. та серед адептів цього протестантського відламу сприймався за одну з найважливіших теологічних праць по смерті Социна⁴⁰. У цьому трактаті, як і в творі «De Deo et eius attributis una cum quinque libris Joannis Volkeli «De vera religione»», Крель розвиває погляди Социна на можливість для людини пізнати релігійні істини власним розумом, незалежно від об'явлення Бога, а також досягнути моральної досконалості без віри в божественне провидіння⁴¹. Варто нагадати, що твори Яна Креля помітно вплинули на розвиток протестантської думки і що їх було перекладено французькою, німецькою, голландською та англійською мовами.

Не обійдено увагою перемишльських єзуїтів і янсенізму. Зокрема, в бібліотеці колегіуму фіксується п'ять праць Корнелія Янсена (1585–1638), голландського теолога, професора Лувенського університету, який одним із перших започаткував дискусію довкола вчення бл. Августина про первородний гріх та зумовлену ним неunikненну гріховність людини. Одна частина дискутантів, репрезентована головно єзуїтами, апелювала до «оптимістичного» погляду на природу людини як здатну поліпшитися завдяки свободі її волі, натомість друга, спираючись на вчення бл. Августина, наголошувала на невилправному «ушкодженні» людської природи після гріхопадіння. Позицію Янсена, наближену до другої орієнтації, найповніше викладено у трактаті «Augustinus». На думку теолога, «ушкоджена» первородним гріхом людина не здатна досягнути ласки Божої, отож вона підлягає гріху, а це, своєю чергою, свідчить, що хресна смерть Ісуса не спокутувала гріховності всього людства⁴². Варто нагадати, що поширення ідей янсенізму (передусім через цистеріанський монастир Порт-Роял поблизу Парижа) викликало гостру й швидку реакцію Товариства Ісуса. Тому не дивно, що в Перемишльській бібліотеці було представлено аж три примірники зібрання творів Янсена, збірку його гомілій та, ймовірно, трактат «Systema de gratia

⁴⁰ Ibidem, 103.

⁴¹ Jerzy Misiurek, «Crell, Jan,» w *Encyklopedia Katolicka*, red. F. Grylewicz i in., 18 t (Lublin: Wydawnictwo KUL, 1979), 3: 629.

⁴² Andrzej Zuberbiera, red., *Słownik teologiczny* (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1998), 214.

Christi». Пізніше зближення янсенізму з галіканством (течією, що виступала за обмеження влади папи у Франції та незалежність Французької Церкви від Риму) поставило вчення Янсена у відкрите протистояння із Святим Престолом, а спір янсеністів та єзуїтів впливав на інтелектуальну атмосферу усїєї Європи XVII ст.⁴³.

Ще одним французьким автором, чия книга фіксується серед заборонених у книгозбірні перемишльських єзуїтів, був Шарль Дюмулен (1500–1566), позначений в інвентарі латинізованим іменуванням Carolus Molinaeus. Відомий юрист та дослідник французького кутюмного права, Дюмулен у 1540 р. прийняв кальвінізм, згодом перейшов на лютеранство. Через конфлікт із сорбонськими теологами та їхніми прихильниками у парламенті йому довелося емігрувати до німецьких земель, хоч пізніше він повернувся до Парижа. Потому, як Дюмулен у 1564 р. публічно засудив ухвали Тридентського собору, його арештували, проте перед смертю він відрікся від своїх поглядів та примирився з Католицькою Церквою. У перемишльській книгозбірні була його праця «Commentarius S. Scripta» — з коментарями до канонічного права.

Окремої згадки варта заборонена книга англійського ченця-бенедиктиця Джона Барнса († 1661) «Catholico-Romanus pacificus», посмертно опублікована в Оксфорді 1680 р. Барнс виступає тут проти світської влади папи, проти викладання казуїстики через еквівокації (використання одного слова в різних значеннях), а також намагається примирити католицьке та протестантське віровчення. За такі погляди, розцінені як «еретичні», Барнс був засуджений інквізицією та ув'язнений; помер в ув'язненні.

Насамкінець перерахую книжки, що їх у перемишльському інвентарі позначено під заголовками «Biblia Haeretica», «Liturgia Anglicana», «Acta Sinodi Nationalis Belgici». У першому випадку, поза сумнівом, ідеться про переклад Св. Письма котримось із протестантів; у другому, мабуть, — це т.зв. «Книга спільних молитов» («Book of Common Prayer») із викладом порядку літургії та обрядових молитов Англіканської Церкви; третій випадок, імовірно, вказує на видання ухвал Дордрехтського собору 1618 р.

⁴³ Ibidem, 215.

Книги православних авторів

Езуїт Бенедикт Павел Боїм (1629–1670) опублікував у Вільні 1668 р. працю «Stara wiara abo jasne pokazanie, iz ci, so w dyzuniej trwaja, starej wiary nie maja». Спростовуючи «помилки греків», Боїм доводив примат папи та походження Св. Духа від Отця і Сина⁴⁴. Ця книжка спричинилася до написання українськими православними авторами двох полемічних спростувань, а саме: «Nowa miara starej wiary» Чернігівського архієпископа Лазара Барановича (Київ, 1676) та «Stary kościół zachodni nowemu kościołowi rzymskiemu pochodzenie Duchu Ś. Od Ojca samego, nie od Syna pokazuje» архимандрита Єлецького Успенського монастиря у Чернігові Йоаникія Галятовського (Новгород-Сіверський, 1678). Першу книжку було представлено у езуїтській книгозбірні трьома примірниками, а другу одним.

Полемічний трактат Барановича складається із двох частин: у першій автор спростовує католицьку тезу про верховенство папи як намісника ап. Петра, а друга стосується власне пневматології, тобто походження Св. Духа⁴⁵. Прямішою відповіддю на працю Боїма був трактат Галятовського, хоч у ньому звучить полеміка і на адресу ще одного католицького теолога — езуїта Миколая Ціховського (Ціховича). Писати свій твір архимандрит розпочав ще 1671 р., про що з утіхою повідомляв Лазар Баранович у листі до киево-печерського архимандрита Інокентія Гізеля від 13 серпня 1671 р.: «Але одне мене втішає, що моя “Міра” (“Нова міра старої віри” — *Н. Л.*) така плодюча, що вже третє курчатко вивела. ... До нас, слава Богу, летить зі своїм пір’ячком архимандрит мій Чернігівський»⁴⁶. Першу частину праці «Stary kościół» присвячено доведенню походження Св. Духа лише від Отця, а другу — спростуванню католицьких доказів походження Св. Духа від Отця і Сина⁴⁷. Дещо дивує, що в пе-

⁴⁴ Jan Krzyszkowski, «Boym Benedykt Paweł (1629–1670),» w *Polski Słownik Biograficzny*, red. Władysław Konopczyński, 51 t. (Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1936), 2/1: 380.

⁴⁵ Віра Сулима, Микола Сулима, ред., *Історія української літератури* (Київ: Наукова думка, 2014), 2: 373.

⁴⁶ Анаголій Макаров, ред., *Чернігівські Афінні* (Київ: Мистецтво, 2002), 104.

⁴⁷ Інна Чепіга, «Антикатолицькі трактати І. Галятовського (До питання про полемічно-публіцистичну літературу другої половини XVII — початку XVIII ст.),» *Радянське літературознавство* 9 (1968): 30.

ремишльській книгозбірні не було ще одного полемічного трактату Галятовського «Fundamenta» (Новгород-Сіверський, 1683), який вважають найпомітнішим твором у пізній антикатолицькій полеміці⁴⁸. Варто нагадати, що ця праця отримала неабиякий розголос серед опонентів-католиків: на неї було написано аж чотири полемічних репліки — одну василіянином Пахомієм Огилевичем, дві єзуїтом Теофілом Руткою й одну анонімну сатиричного спрямування.

Серед інших православних книг, що зберігалися як заборонені у бібліотеці Перемишльського колегіуму, фігурує не зовсім ясна позиція «Greckie kazania». Назва натякає на якусь збірку гомілій православних проповідників. З-поміж друкованих такими були «Євангелія учительна» Кирила Транквіліона Ставровецького (Рохманів, 1619; Унів, 1696), «Ключ розуміння» Йоанікія Галятовського (Київ, 1659; Львів, 1663 і 1665) та «Огородок Марії Богородиці» Антонія Радивилівського (Київ, 1676) і його ж «Вінець Христов» (Київ, 1688). Разом з тим, багаторазово перевидавалося «Учительне Євангеліє», гомілії якого приписували візантійським авторитетам без прямої атрибуції авторства (у Заблудові 1569 р., у Вільні 1580 і 1595 р., у Стрятині 1606 р., у Єв'є 1616 р. та в Києві 1637 р.). З огляду на те, що упорядник інвентаря, як правило, зазначав у переліку або прізвище, або скорочену назву твору, видається вірогіднішим, що «Greckie kazania» — це все-таки не збірка авторських проповідей, а котресь із видань «Учительного Євангелія».

Окультизм, магія та демонологія

Із цієї тематики Перемишльська книгозбірня зберігала праці як світських, так і церковних авторів, присвячені магічним ритуалам і демонології. Варто нагадати, що такого роду література мала не скільки пізнавальне, стільки «практичне» та «довідкове» призначення, адже її використовували у судових процесах над відьмами як джерело ідей та практик при ухваленні вироків⁴⁹. Католицькі церковні авторитети представлені в інвентарі іменами Дельріо та Спіни. Зокрема, бібліотека містила два примірники першого тому, три другого й два третього тому трактату іспанського єзуїта Мартіна Дельріо (1551–

⁴⁸ Там само, 12.

⁴⁹ Катерина Диса, *Історія з відьмами* (Київ: Критика, 2008), 69–70.

1608) «Disquisitionum magicarum libri sex». Цю працю, присвячену магії та окультизму, в якій автор «встановив зв'язок» між відьмами та єретиками, вперше видали друком між 1599–1600 рр., а до 1755 р. вона витримала 20 перевидань та займала другу за популярністю позицію після знаменитого «Молоту відьом» домініканців Генріха Крамера та Якоба Шпренгера. Що ж до твору «Tractatus de stringibus et lamiis» домініканця Бартоломео Спіні (1475–1546), уперше опублікованого у Венеції 1523 р., то Перемишльська бібліотека зберігала два його примірники. Варто нагадати, що власне Спіні Папа Павел III доручив засудити книгу Коперника «Про обертання небесних сфер», що правда, домініканцю не вдалося цього зробити, бо він помер⁵⁰.

Окрім католицьких авторів, магичній тематиці віддали данину й протестанти, з-поміж інших Каспар Пойцер (1525–1602) — німецький реформатор, математик, астроном і медик, зять Філіпа Меланхтона. До переліку заборонених книг Перемишльської бібліотеки двічі внесено його працю «Commentarius de praecipuis divinationum generibus», що вперше побачила світ у 1553 р. Її присвячено ворожінню, оракулам, магії, геомантії та хіромантії: Пойцер схвально пише про тлумачення снів і спостереження за рухом зірок, однак, як добрий християнин, засуджує все, що стосується чаклування чи звертання у ворожіннях до демонів.

Серед світських авторів, що писали на «магічну» тематику, Перемишльська книгозбірня фіксує твір французького судді Ніколя Ремі (1530–1616), відомого своєю участю у судових процесах над відьмами та чаклунами у Лотарингії (за його вирокком було страчено близько 900 звинувачених). Трактат Ремі «Daemonolatreiae libri tres», уперше виданий у Ліоні 1595 р., вважають однією з особливо помітних робіт, що присвячувалися демонології. Написано цю книжку було на основі згаданих судових процесів із залученням суджень давніх і тогочасних авторів про чорну магію, заклинання, способи зачаклування людей і пекельні витівки демонів та диявола, а також про угоди відьом із дияволом та шляхи, якими той схиляє людей до служіння собі⁵¹.

⁵⁰ Юрий Кимелев, Татьяна Полякова, *Наука и религия* (Москва: Наука, 1988), відвідано 15.12.2016, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Science/Garin/index.php

⁵¹ Rosemary Ellen Guiley, *The encyclopedia of witches, witchcraft and wicca* (New York: Facts On Life, 2008), 300.

Врешті, у перемишльському бібліотечному інвентарі значиться книга «Liber in magia prohibita». Проте, оскільки імені автора не наведено, а назву передано надто загальнониково, встановити, про яку саме «магічну» працю йдеться, не вдалося.

«Книги таємниць»

Ще одним різновидом заборонених книг були т.зв «книги таємниць» — свого роду «наукові» ранньомодерні видання, популярні від середини XVI-го до кінця XVIII ст. Вони містили лікувальні рецепти, поради для ведення домашнього господарства, технічні рекомендації з металургії, алхімії, фарбування й виробництва парфумів, масел, ладану та косметики⁵².

Серед таких праць до інвентаря потрапив трактат «Polygraphia» знаменитого бібліофіла й алхіміка, абата монастиря св. Якова у Вюрцбурзі Йогана Тритемія (1462–1516), хоч насправді до Індeksu заборонених книг було внесено не цю книжку, а ще одну роботу Тритемія «Stenographia»⁵³. Що ж до «Поліграфії», то вона уперше вийшла друком 1518 р. й була, як і «Стенографія», присвячена тайнопису, який, згідно з Тритемієм, походить із прадавніх часів. Ішлося про т.зв. «шрифт Тритемія» — систему кодування, в основу якої покладено квадратну алфавітну таблицю («tabula recta») з 26 рядків по 26 літер латинської абетки в кожному, де щочерговий рядок містить зміщення однієї літери вліво, внаслідок чого шифрування створює ефект таємничого набору випадкових літер.

Ще однією з-поміж заборонених Індексом книг у Перемишлі була праця «Magiae naturalis sive de miraculis rerum naturalium» відомого італійського лікаря й фізика Джамбатісти делла Порта (1535–1615), який вдосконалив камеру-обскуру та заснував перше фізичне товариство — «Академію таємниць природи»⁵⁴. «Натуральну магію», за словами самого автора, він нібито написав у 15-річному

⁵² William Eamon, «Secrets, books of,» in *Europe 1450 to 1789: Encyclopedia of the Early Modern World*, ed. Jonathan Dewald (New York: Charles Scribner's Sons, 2004), 365.

⁵³ *Index librorum prohibitorum*, 280.

⁵⁴ Юрій Храмов, *Фізика. Біографічний справочник* (Москва: Наука, 1983), 221.

віці, а вперше її надрукували 1558 р. Працю присвячено «секретам» у різноманітних галузях природознавства, як їх тоді розуміли: алхімії, геології, магнетизму, медицині, металургії, приготуванню страв, отрут і мазей, порадам про виготовлення феєрверків і факелів, що не гаснуть на вітрі, рецептові чорнила, яке видно лише при спеціальній обробці паперу, використанню дзеркал та збільшувального скла, тощо⁵⁵. Серед іншого, до речі, тут наводився і рецепт т.зв. «чарівної мазі», яка нібито допомагає відьмам літати.

Черговим науковцем, чію працю Індекс вніс до заборонених⁵⁶, був швейцарський фізик та філософ Йоган Якоб Веккер (1528–1586). У Перемишльській єзуїтській бібліотеці зберігалися два примірники його трактату «*De secretis libri XVII*», уперше виданого друком у Базелі 1582 р. Цю працю вважають однією з найвідоміших та найпопулярніших «книг таємниць». У ній Веккер систематизував півтори сотні свідчень давніх і нових авторів та розташував описані там «таємниці» за рейтингом залежно від їхньої важливості — від «таємниць Бога» й людини до тварин і рослин, металів, економіки, політики, війни й миру, природної магії та медицини, врешті ігор та розваг. І хоч Веккерові «таємниці» на той час уже ними не були, оскільки їхні описи публікувалися у десятках книг⁵⁷, трактат «*De secretis*» завдяки систематизаторській вправності автора витримав кілька передруків, серед іншого — й у перекладі німецькою, французькою та англійською мовами.

Підсумовуючи, можна констатувати, що в бібліотеці Перемишльського єзуїтського колеґіуму були широко представлені «заборонені книги» найрізноманітнішої тематики: твори ренесансних гуманістів, «еретичні» трактати протестантів і полемічні праці православних, книги з окультизму, магії та демонології, «книги таємниць». Хоч 25 позицій інвентаря, де такі праці фіксуються, ідентифікувати не вдалося через неточність чи описовість поданої там назви, проте в цілому перелік, реконструйований у статті, дає

⁵⁵ Альфред Леманн, *Иллюстрированная история суеверий и волшебства* (Київ: Україна, 1993), 156–157.

⁵⁶ *Index librorum prohibitorum*, 296.

⁵⁷ William Eamon, *Science and the Secrets of Nature: Books of Secrets in Medieval and Early Modern Culture* (Princeton: Princeton University Press, 1994), 277–278.

зможу детальніше пізнати інтелектуальні запити перемишльського духовенства, зокрема зрозуміти, які тексти єзуїти могли використовувати для полеміки з іновірцями, а також якими творами вони потенційно цікавилися з пізнавальною чи дидактичною метою. Своєю чергою, це розширює евристичні підходи джерелознавчого дослідження та дозволяє збагатити розуміння гуманітарного дискурсу епохи Бароко й Просвітництва на українських теренах.

Bibliography

Bychko, Ada. «Nikkolo Mak'iavelli ta yoho epokha.» Introduction to Nikkolo Mak'iavelli. *Florentiiski khroniky. Derzhavets*, vi-xxii. Kyiv: Osnovy, 1998.

Chepiha, Inna. «Antykatołytski traktaty I. Haliatovskoho (Do pytan'nia pro polemichno-publitsystychnu literaturu druhoi polovyny XVII — pochatku XVIII st.)» *Radianske literaturoznavstvo* 9 (1968): 26–34.

Chepiha, Inna. «*Tvorchestvo Ioannikiia Galatovskogo, ukrainskogo pisatel'ia vtoroi poloviny XVII v.*» Avto-ref. dis. kand. filol. nauk, Kiev, 1965.

Durant, Will. *The Story of Civilization: 6. The Reformation*. New York: Simon & Schuster, 1985.

Dysa, Kateryna. *Istoriia z vidmamy*. Kyiv: Krytyka, 2008.

Dzhedzhora, Olena. *Istoriia Yevropeiskoi tsyvilizatsii*. Lviv: Vydavnytstvo LBA, 1999.

Eamon, William. *Science and the Secrets of Nature: Books of Secrets in Medieval and Early Modern Culture*. Princeton: Princeton University Press, 1994.

Eamon, William. «Secrets, books of». In *Europe 1450 to 1789. Encyclopedia of the Early Modern World*, edited by Jonathan Dewald, 365–366. New York: Charles Scribner's Sons, 2004.

Gordon, Bruce. «To Kill a Heretic: Sebastian Castellio against John Calvin.» In *Censorship Moments: Reading Texts in the History of Censorship and Freedom of Expression*, edited by Geoff Kemp, 55–61. London: Bloomsbury Academic, 2014.

Grzebień, Ludwik, oprac. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1996.

Grzebień, Ludwik. «Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku (II)». *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne* 31 (1975): 225–282.

Guiley, Rosemary Ellen. *The Encyclopedia of Witches, Witchcraft and Wicca*. New York: Facts On Life, 2008.

Heath, Gordon L. and Dvorak, James D. edit. *Baptism. Historical, Theological and Pastoral Perspectives*. Hamilton, 2011.

Hrihulevich, Iosif. *Inkvizitsiya*. Moskva: Politizdat, 1985.

Index librorum prohibitorum SSmi D. N. Benedicti XIV Pontificis Maximi jussu recognitus, atque editus. Romae: Ex Typographia Rev. Camerae Aposstolicae, 1758.

Kalvin, Zhan. *O khristianskoi zhizni*. Moskva: Protestant, 1995.

Khehlund, Benht. *Istoriia teologii*. Sankt-Peterburh: Svetoch, 2001.

Khramov, Yuriy. *Fiziki. Biohraficheskii spravochnik*. Moskva: Nauka, 1983.

Kmet, Vasyl. «Istorychni studii u Lvivskii yezuitskii akademii (1661–1773).» *Kyivska akademiia* 13 (2016) (у друці).

Kobiv, Yosyp. «Erazm Rotterdamskyi i yoho satyrychne pero». Introduction to Erazm Rotterdamskyi, in *Pokhvala Hlupoti. Domashni besidy*, 3–11. Kyiv: Osnovy, 1993.

Krukowski, Józef. «Indeks ksiąg zakazanych». In *Encyklopedia katolicka*, red. S. Wielgus at all. 18 t. 7: 106–107. Lublin: Wydawnictwo KUL, 1997.

Krzyszowski, Jan. «Boym Benedykt Paweł (1629–1670)». In *Polski Słownik Biograficzny*, red. Władysław Konopczyński. 51 t. 2/1: 380. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1936.

Kymelev, Yuriy and Polyakova, Tatyana. *Nauka i relihiya* (Moskva: Nauka, 1988). Last modified December 15, 2016. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Science/Garin/index.php

Lemann, Alfred. *Ilyustrirovannaya istoriya sueveriy i volshebstva*. Kyiv: Ukraina, 1993.

Loshtyn, Nazarii. «Biblioteka yezuitskoho kolehiumu v Peremyskli za materialamy inventaria 1774 r.» *Istoriia religii v Ukraini* 1 (2015): 74–82.

Makarov, Anatolii, edit. *Chernihivski Afiny*. Kyiv: Mystetstvo, 2002.

Mak-Hrat, Alister. *Intelektualni vytoky yevropeiskoi Reformatsii*. Kyiv: Nika-Tsentr, 2013.

Ma'ia velli, Nikkolo. *Florentiiski khroniky. Derzhavets*. Kyiv: Osnovy, 1998.

Misiurek, Jerzy. «Crell, Jan.» In *Encyklopedia Katolicka*, red. F. Gryglewicz i in. 18 t. 3: 629–630. Lublin: Wydawnictwo KUL, 1979.

Naukova biblioteka Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka, viddil rukopysnykh, starodrukovanykh ta ridkisnykh knyh im. F. P. Maksymenka, rks. 293 II Inventarium bibliorum in bibliotheca olim Jesuitarum Collegii Premislensis conscriptum 1774 per Stanislaum Chmielewski.

Naukova biblioteka Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka, viddil rukopysnykh, starodrukovanykh ta ridkisnykh knyh im. F. P. Maksymenka, rks. 286 III Catalogus librorum bibliothecae fratrum Minorum Leopoliensium apud S. Andream z r. 1747.

Naukova biblioteka Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka, viddil rukopysnykh, starodrukovanykh ta ridkisnykh knyh im. F. P. Maksymenka, rks. 289 III Catalogus Librorum Conventis Ressowiensis ad. S. Mariam Assumptam Coronatam. Bibliothecae Fratrum Bernardinorum.

Naukova biblioteka Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka, viddil rukopysnykh, starodrukovanykh ta ridkisnykh knyh im. F. P. Maksymenka, rks. 291 III Catalogus librorum Conventus Reformationum Ressoviensium.

Naukova biblioteka Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka, viddil rukopysnykh, starodrukovanykh ta ridkisnykh knyh im. F. P. Maksymenka, rks. 290 III Elenchus Librorum Jaroslaviam Translatorum Dominicanorum.

Nemilov, A. «Erazm Rotterdamskiy i Severnoie Vozrozhdenie.» In *Erazm Rotterdamskii i ego vremia*, 9–19. Moskva: Nauka, 1989.

Osinovskiy, Ihor. ««Enkhiridion» Erazma i nekotorye osobennosti eho interpretatsyi v tyudorovskoy Anhlii.» In *Erazm Rotterdamskii i ego vremia*, 185–196. Moskva: Nauka, 1989.

Ranke, Leopold. *Rimskiiie papy, ikh tserkov i gosudarstvo v XVI i XVII stoletiiakh*. Sankt-Peterburh, 1842.

Rassel, Bertran. *Istoriia zakhidnoi filosofii*. Kyiv: Osnovy, 1995.

Ruccius, Walter M. *John Bugenhagen Pomeranus. A Biographical Scetch*. Philadelphia, 1925.

Sebain, Dzhordzh S. and Torson, Tomas L. *Istoriia politychnoi dumky*. Kyiv: Osnovy, 1997.

Sulyma, Vira and Sulyma, Mykola, edit. *Istoriia ukrainskoi literatury*. Tom 2. Kyiv: Naukova dumka, 2014.

Wajsblum, Marek. «Crell (Crellius, Krell) Jan (1590–1636).» In *Polski Słownik Biograficzny*, pod red. Władysława Konopczyńskiego. 51 t. 4: 101–104. Kraków, Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937.

Zaibt, Ferdynand. *Blysk i vbobist Serednovichchia*. Lviv: Vydavnytstvo UKU, 2009.

Zuberbiera, Andrzej, red. *Słownik teologiczny*. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 1998.

Abstract

Haeretici Prohibiti: Prohibited books in the Library of the Jesuit College in Przemysl (Based on the Inventory of 1774)

The article discusses the thematic cluster of the books prohibited at the Jesuit College in Przemysl. The prohibited books were identified and analyzed according to the hand-written inventory of the library, which was compiled in 1774 by Stanislav Khmeliovski after the order was dissolved. The total number of books in the library is 6985. The “Haeretici prohibiti” cluster includes 137 books, 102 of which were identified. All the prohibited books at the Jesuit College were divided into five subgroups: 1) books of Renaissance authors; 2) books of Protestant authors; 3) books of Orthodox authors; 4) books on occultism, magic and demonology; 5) “Books of Secrets”. The first subgroup includes books of Erasmus of Rotterdam and Niccolò Machiavelli; the second one includes books of the protestant authors (Jan Hus, Martin Luther, Philipp Melanchthon, John Calvin, Theodore Beza, Jan Crell and others); the third group consists of books of Lazar Baranovych and Ioanykii Galiatovskyi; the fourth one includes works of Martin Delrio, Bartolomeo Spina, Nicholas Rémy and others; the fifth contains books of Giambattista della Porta and Johannes Jacob Wecker. Reproduction of the list of the books prohibited at the Jesuit College in Przemysl provides an opportunity to research the intellectual interests of clergy and the books that were used by Jesuits in the discussions with representatives of other denominations.

Keywords: prohibited books, library, Jesuit College, Przemysl.